

Vincenzo Slendzinskio tremties laikų albumėlis

Jolanta Širkaitė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius,
Lietuva*

Straipsnyje analizuojamas vienas šaltinis – dailininko Vincenzo Slendzinskio eskizų ir užrašų albumėlis, saugomas Bialystoko muziejaus Slendzinskių galerijoje. Šis šaltinis unikalus tuo, kad jame, be eskizų ir piešinių, yra ir įdomios rašytinės medžiagos, atskleidžiančios lig šio nežinotą V. Slendzinskio asmenybės pusę – jo literatūrinius bandymus. Tai – eilėraščiai, vodeviliai, būties apmąstymai. Albumas pildytas dailininkui būnant tremtyje, Nižnij Novgorodo gubernijos Kniaginino miestelyje, tad jame esantys piešiniai, kompozicijų eskizai padeda išaiškinti tremties laikotarpio meninės kūrybos tendencijas, o keliolika puslapių, skirtų kelionės iš Kniaginino į Charkovą, kur jam buvo leista apsistoti likusį tremties laiką, aprašymas atskleidžia nedidelį, bet įdomų jo gyvenimo tarpinį. Pristatant šį šaltinį, daugiausia dėmesio skiriama V. Slendzinskio kūrybos Kniaginino laikotarpiui nušviesti.

Raktažodžiai: Vincentas Slendzinskis, Kniagininas, eskizai, poetinė kūryba, kritika, *maksimos*, vodevilis

Daugelio Lietuvos XIX a. dailininkų gyvenimas, nepaisant palankaus jų kūrybos įvertinimo jiems dar esant gyviems, mums taip ir lieka nežinomas. Skurdūs jų biografijų duomenys: gimimo ir mirties datos, studijos vienoje ar kitoje dailės mokykloje, gyvenimas ir kūrimas viename ar kitame mieste, dalyvavimas vienoje ar kitoje parodoje, – dažniausia tai viskas, kas lieka žingeidžiam nūdienos dailės mylėtojui. Visai kas kita, jei dailininkas rašė dienoraštį, arba giminės, draugai ir artimieji išsaugojo jo rašytus laiškus. Dailininkas Vincentas Slendzinskis dienoraščio nerašė, nežinomas ir jo epistoliarinis palikimas. Apie jo kūrybą parašytas vos vienas kitas straipsnis¹. Kūrinių išlikę nedaug, o ir tie patys nėra svarbiausieji jo kūryboje. Tad ir dailininko biografija lig šiol buvo labai trumpa: gimė 1837 m. Skrebinuose, Ukmergės paviete, vaikystę praleido Vilniuje, pirmuosius įgūdžius dailėje įgijo padedamas tėvo tapytojo Aleksandro Slendzinskio, taip pat Kanuto Rusecko studijoje, mokėsi Maskvos dailės draugijos tapybos ir skulptūros mokykloje, apkaltintas dalyvavimu 1863 m. sukilime, beveik dvi dešimtis metų išgyveno tremtyje – iš pradžių Kniaginine, Nižnij Novgorodo gubernijoje, vėliau – Charkove ir Sumuose. 1883 m. sugrįžęs į Vilnių aktyviai įsitraukė į beatsigaunantį to meto meninį gyvenimą. Kūrė portretus, buitinio žanro drobes, peizažus, istorinės tematikos drobes, religines kompozicijas, restauravo bažnyčiose esančius tapybos darbus.

Ilgai nežinotą V. Slendzinskio gyvenimo tremtyje tarpinį netikėtai atvėrė dailininko šeimoje saugotas, o dabar Bialystoko Slendzinskių galerijoje esantis jo eskizų ir užrašų albumėlis, pradėtas pildyti 1865 m. sausį Kni-

ginine². Jame ne tik piešinių eskizai. Pavartę nutrintus melsvai pilkšvus albumo lapus, įsitikiname, kad, be Slendzinskio tapytojo, Slendzinskio muzikanto, dar buvo ir Slendzinskis poetas, Slendzinskis mąstytojas.

Tam tikra prasme turėtume būti dėkingi likimui, taip keistai pasukusiam dailininko gyvenimo ratą Nižnij Novgorodo gubernijos pusėn. Jei ne tai, vargu ar šiandien ką bežinotume apie šią niekadą niekur neskelbtą dailininko saviraiškos pusę. Tad versdami albumėlio lapus persikelkime į tolimąjį Kniaginina, pažinkime kitokį, dar nežinotą V. Slendzinskį.

Nesunku įsivaizduoti mažą XIX a. vidurio Rusijos provincijos miesteliukštį. Keletas ilgų, amžinai pabjurusių arba amžinai dulkėtų gatvių, kurių pakraščiuose tai šen, tai ten gali pamatyti besikapstančią vištą, abipus jų lygiomis gretomis susispietę ne itin išvaizdūs mediniai, kur ne kur drožiniais papuošti namai, daugiausiai vienaukščiai, tačiau surešti iš tvirtų rąstų, sujungti aukštomis lentų tvoromis, pro kurių plyšius kyšo visur augančios dilgėlės, o už jų geltonuoja didžiulės saulėgražų galvos. Ir tik miestelio centre aptiksi keletą mūrinių pastatų, kuriuose įsikūrusios vietos įžymybės. Taip turėjo atrodyti Kniagininas šiltuoju metų laiku.

Kitokį Kniaginina išvydo V. Slendzinskis, išlipęs iš rogių. 1865 m. sausio 9-ąją dieną datuotame piešinyje dailininkas pavaizdavo save akmeninės stelos fone apsimituriavusį, su aukšta kailine kepure, rankos mostu besveikinantį save patį su atvykimu į naują gyvenimo

tarpsnį. Šalia užrašas: „30 laipsnių“. Neatsitiktinai Kniaginine vienintelis šalia kalvystės klestėjęs amatas buvo kepurų siuvimas. Didžiąją Kniaginino gyventojų dalį sudarė miestelėnai, grietinėlė, kaip ir visur, – dvarininkai, pirkliai, valstybės tarnautojai. Nemažai buvo dvasiškių ir atvykusių iš kitur, kaip ir V. Slendzinskis, ne savo noru. Miestelyje tebuvo viena mokykla, be kitų apskrities centrai privalomų įstaigų, svarbiausia čia buvo ligoninė. Apie teatrą, parodas, bohemos gyvenimą nebuvo ko nė svajoti. Nedaug suklysimė pasakę, kad V. Slendzinskis buvo vienintelis ir turbūt pirmasis Kniaginine gyvenęs dailininkas. Taigi turėjo būti jeigu ne gerbiamas, tai bent jau žinomas miestelio gyventojas, nors ir vargingai gyvenantis. Sprendžiant iš dailininko buities aprašymo Kniaginine sukurtame vodevilyje, kuriame nesunku išvelgti autobiografinį motyvą, V. Slendzinskis išsinuomojo kambarį antrajame medinio namo aukšte, kuris jam atstojo ir svetainę, ir miegamąjį, ir dirbtuvę. Pragyventi tegalėjo iš savo piešinių ir paveikslų.

Nepaisant pripažinimo, gūdi svetimo provincijos miestelio aplinka slėgė, kankino praeities prisiminimai, padėties beprasmybės suvokimas. Ar tik ne iš vienvietės ir ilgesio gimė užrašai ir piešiniai pilkšvo popieriaus albumėlyje, pavadintame „Nadzieje, Slodycze, Sny moje zwodnicze“³. Jie liko vieninteliais dailininko gyvenimo Kniaginine liudininkais.

Tituliniam albumo, kurį galėtume laikyti savotišku dienoraščiu, lapui autorius suteikė filosofinę simbolinę prasmę, išmargindamas jį Kristaus, Marijos, Angelo, Judo, Velnio, Giltinės figūromis, nepamiršdamas įkomponuoti ir savojo atvaizdo su teptuku rankoje. Apačioje, po kojomis, dar „numetė“ nukirstą Jono Krikštytojo galvą (beprasmiškos aukos, neteisybės simbolis?), gyvatę, besiraižgančią ant atverstos knygos, kauburėlį su kryžiumi, vilties laivą, paletę, lyrą. Vidury lapo lyg antkapyje „išgraviravo“ užrašą ir datą – 1865 metų vasario devintoji... Metai tremties. Kiek liko dar? Devyniolika?

Verčiame pirmąjį puslapį ir nedidukas nutrintas eskizų albumėlis pateikia mums šurpizą. Po kaligrafiškai išrašyta antrašte „Abejonių minutę“ puikuojasi paties V. Slendzinskio eilėraštis, datuotas sausio 25-ąją. Tai lyg viso būsimo piešinių ir žodžių dienoraščio *moto*, tarsi testamentas sau pačiam, įpareigojantis nepasiduoti. Dvejonių minutę kviečiantis tikėti, kad dvasinės kančios užgrūdins būsimajam gyvenimui ir tvirta valia sutrupins erškėčius. Eilėraštis – tarsi pažadas nepaisant audrų ištikimai plaukti „į šlovės uostą“:

*Wiary silnej, nie zwątpienia
Dziś mi trzeba; me cierpienia,
Zahartują w przyszłe życie –
Wolą twardą skruszę ciernie
W swych zamiarach wytrwam wiernie.
Nie przestraszy wiatrów wycie!!!
Wierząc święcie w trwalość nawy,
Zawinę do portu sławy!!!...⁴*

Kniaginine Vincento sukurti tapybos darbai beveik neišliko arba yra išblaškyti po nežinomus rinkinius Rusijoje. Apie to meto šio dailininko kūrybos mastą galime įsivaizduoti tik išstudijavę albumo piešinius. Atmetę atsitiktinius papaišymus, satyrinius, kartais groteskiškus vaizdelius, užfiksuotus skubriu pieštuko judesiu, įsitikiname, kad didelių, originalių darbų eskizų jame kaip ir nėra.

Kur kas svaresnis atrodo tarp piešinių įsiterpęs žodis, perteikiantis ir nostalgiškas nuotaikas, ir jaunatvišką maksimalizmą, ir painius mintijimų labirintus, paženklintus etinėmis nuostatomis ir lemties antspaudais. Tai visai kitoks V. Slendzinskis, negu galėjome įsivaizduoti žvelgdami į sausai realistinius paskutiniųjų jo gyvenimo metų darbus. Veikiau panašus į tą juodaplaukį jaunuolį, mąšliomis akimis žvelgiantį į nežinomą ateitį iš 1855 m. autoportreto, tik kartais lyriškesnį, o kartais kupiną sarkazmo. Nesunku jį įsivaizduoti palinkusį prie rašomojo stalo, viena ranka parėmusį kaktą, o antrąją vedžiojantį plunksna žodžius apie beviltišką jo tuometinę padėtį:

*Jestem rzucony na ten padół placzu
Bez wielkich śwodków dopięcia celu
Z wolą dość twardą, z nadziejami wieku
Cierpieć i marzeć muszę, tułaczu!⁵*

Gyvenimas dailininkui tapo „nepakenčiamu rūpesčiu“, su kuriuo jis ruošiasi stoti į kovą. Tačiau kitose eilėse neretai viršų ima pesimistinės nuotaikos, dažnai užplaukia mintys, „tarsi juodu debesiu“ apsigaubusios („Sėdžiu dažnai aš...“), o širdis taip sušalusi, kad netgi neskauda („Jeigu galėčiau...“). Čia, speiguotame Rusijos užkampyje, viskas atrodo jau praeity ir ateitis nebežada nieko gero. Sukaupdamas visą savo tvirtą valią, V. Slendzinskio lyrinis herojus toliau bara save, tikindamas, kad abejonės – tai baisios rūdys:

*Zwątpienie to rdza straszna, gdy zapuszcza ząpony
Niszczy wszystko: mózg, serce, charakter urodzony⁶*

Kuo išblaškyti tą netikrumą, tą jokių perspektyvų nematymą, jei ne kūryba, atnešančia šiokių tokių nusiramimą. Dažniausiai būdamas pats vienas su savimi, eilėmis kreipiasi ne į žmones, pasaulį, bet pats į save, savo mintis, savo svajones, savo pieštuką, į įkvėpimą, švelniai vadinamą lyra:

*Liro moja biedna, odezwił się przecie!
Bo jakim malarz, żyć gorzko na świecie!
Gdy myśl w letragu, przeszłość zagłuszona,
Życie ponure i przyszłość jest rzekoma
Och! To okropne! Więc zaśpiewaj przecie!
Bo jakim malarz, żyć gorzko na świecie!⁷*

Paskutinės eilutės labai aiškiai išduoda V. Slendzinskio padėtį Kniaginine. Miestelyje, kur tapybos tradicijos vargu ar išvis egzistavo. Vargu ar čia kam reikalingi jo paveikslai, ar čia kas jį supranta kaip kūrėją. Veikiausiai laiko

keistuoliu. Gal vienas kitas ir žavisi tiksliais pažįstamų žmonių atvaizdais ir atpažįsta drobėse gimtąsias gatveles, bet kiek jų tokių, įstengiančių užsisakyti savo žmonos portretą, ir kiek jų tokių, norinčių apskritai jų turėti? Bet juk tai vienintelis dailininko pragyvenimo šaltinis. Mecenatai? Ispravninkas, pašto viršininkas, miestelio gydytojas? Kažin ar ne paties V. Slendzinskio galvoje gimė mintis rengti loterijas, kuriose galėdavo išstatyti vieną kitą savo paveikslėlį.

Ar ne todėl taip dažnai jausdavo meninės kūrybos beprasmybę ir įkvėpimo stoką. Ar ne todėl eskizų albumėlyje daugiau satyrinių ir alegorinių piešinių nei rimtesnių kompozicijų apmatų. Štai guli viename iš jų pataluose nuogašlaunė Mūza ir saldžiai sau miega. Šalia jos ranka parėmęs galvą susirūpinusiu veidu rymo Slendzinskis, kantriai belaukiantis, kol šioji prabus. Už jo nugaros tolimajame plane, linijų raizgalynėje, gali išžiūrėti provincijos moterų figūras. Ne, jos nelaukia Mūzos pabudimo, jos tik susispietusios į krūveles apkalbinėja.

Bet į moteris galima nekreipti dėmesio, galima užsidaryti savo kambaryje, galima šauktis lyros pagalbos ar pasiderėti su pieštuku, gundančiu lyg Mūza:

*W drzewie zamknięta ołowiu żyłko,
Spoglądasz do mnie proszącym okiem,
Zda się przemawiasz, welko,
Spoglądasz do mnie proszącym okiem,
Zda się przemawiasz, weź mię! – a chwilka
Zabawy zalei cię marzeń potokiem.⁸*

Eilėse išlietais žodžiais, V. Slendzinskis dažnai slėpdavo ir plunksną, ir teptukus, bet veltui, „nes kraujas užverda, ranka nebeklauso“ ir dailininkas leidžiasi sugundomas kūrybos potraukio („Mano svajonėms“). Tokiomis minutėmis, matyt, jo ranka margindavo eskizų albumėlio lapus, palikdama jame ne tik groteskiškus Kniaginino tyrų vaizdus, meistriškai perteikiančius žmonių charakterius ir išjuokiančius juos, bet ir realistinius gamtovaizdžių, gyvulių, žmonių atvaizdus, sumanytų kompozicijų eskizus. Pastarieji yra įdomiausi, nes būtent iš jų galime numanyti, kaip galėjo atrodyti Kniaginine sukurti tapybos kūriniai. Jų nėra daug – vos keletas buitinių ir žanrinių kompozicijų apmatų.

Pirmasis, „Virtuvė Kniaginine“, perteikia interjerą – erdvios virtuvės vidų su didžiule rusiška krosnimi, ant jos besivartaliojančiu vaiku ir šeimininke šalia. Tvirtas, beveik vien tik linijinis piešinys, perteikiantis daiktų formas ir erdvės pojūtį, papildytas nerūpestingais štrichais, pažyminčiais figūrų apimtį ir tamsiąsias virtuvės vietas. Jaukumo neįmantriai scenai suteikia kairiajame kampe įkomponuotas snaudžiantis šuo, nerūpestingumo – kitame piešinio kampe lasiojantis gaidys.

Daug sudėtingesnės erdvinės struktūros yra kompozicija, vaizduojanti račiaus dirbtuvę. Užrašas po eskizu, nurodantis paveikslo dydį („uolektis ir ketvirtis ilgumo ir 15 colių aukščio“), teikia pagrindo manyti, kad šioji kompozicija įgijo ir užbaigto paveikslo pavidalą. Plunksnele ir tušu atliktas kompozicijos eskizas perteikia

gan sudėtingą ir pernelyg apkrautą sceną. Dešiniojoje kompozicijos pusėje įkomponuota atvira, tik lentinu stogu dengta račiaus dirbtuvė su daugybe rakandų savo erdve susilieja su gatvės perspektyva kairėje. Pro atvirą vidinės dirbtuvės sienos ertmę matyti dar viena, kitu rakursu įkomponuota miestelio statinių perspektyva, tolumoje užsibaigianti namų fasadais. Visur verda gyvenimas: račius lenkia ratą, tarpuvartėn žengia žmogysta, tolyn gatve link cerkvės darda kinkytas vežimas, kažką prie sandėliuko veikia pasilenkusi moteriškė, kapstosi vištos, kažkokį indą tikrina katė ir visa tai stebi tiesiog gatvės viduryje tupintis šuo. Šios scenos, įkomponuotos 7 x 14,5 cm eskizo plotelyje, erdvinis sprendimas, nepaisant daugybės detalių, perteikia monumentalumo įspūdį.

Kitų dviejų kompozicijų veiksmo vieta perkelta į atvirą erdvę – miestelio aikštę. Tai visiškai skirtingi vienos ir tos pačios scenos – miestelio turgaus – sprendimai. Pirmajame gerokai ištuštėjusi aikštė priešais cerkvę vaizduojama iš aukšto žiūrėjimo taško. Joje į visas puses zuja pavienės figūros, jų grupelės, vežimai. Kompozicinį piešinio centrą ženklina toji pati cerkvė. Antrajame eskize turgų užpildžiusių žmonių figūros vaizduojamos iš gan žemo žiūrėjimo taško priekyje paliekant daug tuščio grindinio, kurio centru neatitraukdama akių nuo savo pilvo žengia „baronkomis“ apsikarsčiusi neįmanomo storumo žmogysta – pagrindinės vaizduojamos scenos personažas. Cerkvių bokštai liko kažkur toli, žemai. Nežinia, kuri variantą dideliame paveiksle pasirinko V. Slendzinskis, bet pastarasis yra daug įdomesnis prekiautojų ir pirkėjų perteiktais tipais.

Dar vienas puikus motyvas žanrinei kompozicijai buvo rusiškųjų Užgavėnių linksmybės. Jas vaizduojantis eskizas gan lakoniškas. Keliais plunksnelės brūkštelėjimais sužymėti poros pastatų ir cerkvės bokštų kontūrai, rogėse išvirtusios pagėrusios ponitės ir ją lydinčių vaikigalių figūros.

Beveik visuose įvairias miestelio gyvenimo scenas vaizduojančiuose eskizuose matome gyvūnus – arklius, šunis, kates, gaidžius, vištas, kurių atvaizdai pagyvina buitinių pasakojimą ir kartu suteikia jam kasdieniškumo. Kokią reikšmę dailininkas teikė gyvosios gamtos studijoms, matyti iš daugybės animalistinių eskizų. Tame pačiame albumėlio lape, šalia vaizdelio su račiaus dirbtuve, matome daugybės naminių paukščių, pavaizduotų judant, įvairiais rakursais, piešinius plunksnele ir pieštuku.

Keletas albumo lapų ištiesai užpildyti išsamesnėmis galvijų studijomis. Karvė čia vaizduojama gulinti iš priekio, profiliu, iš nugaros, rupšnojanti žolę, besirąžanti, pakėlusiu uodegą. Gyvulių, įkinkytų į vežimus, pozos statiškos, nerūpestingais plunksnelės štrichais stengiasi parodyti jų apimtį. Po šia scena – visiškai skirtingo piešinio eskizas, vaizduojantis šuoliais skriejančius arklius. Visas dailininko dėmesys sutelktas veržlumui, judesiui perteikti. Pora albumėlio lapų skirta ir garduose gulinčioms avims pavaizduoti. Tai vieninteliai jame esantys spalvoti piešiniai, atlikti pastele ir baltu guašu.

Eskizų albumėlyje nėra nė vieno konkretaus portreto apmato. Turint omeny, kad studijų laikais V. Slendzinskis garsėjo kaip portretistas, tai šiek tiek keista, nors tikėtina,

kad šio žanro kūriniams reikėjo daugiau natūros studijų, kurios tiesiog netilpo ne itin didelio formato albume.

Tai šen, tai ten albumėlyje aptinkami portretiniai piešiniai yra veikiau įvairių charakterių ir tipažų studijos: prieš veidrodį sėdinti senyvo amžiaus aštrių veido bruožų moteriškė, susikrėtusi dėl savo suvytusio grožio, du įspūdingi besikuždantys žydai, kurių veidų bruožus net sunku išskirti vibruojančioje tarsi atsitiktinių štrichų ir linijų raizgalynėje, lapas su užrašu „Charakteriai“ visas užpildytas štrichiniais įvairaus mastelio tipažų piešiniais. Tai, be abejo, miestelio gyventojų veidai, nupiešti iš atminties, perteikti taip groteskiškai, kad norom nenorom prisimeni N. Gogolio aprašytuosius personažus.

Satyrinis pradai, kaip aiškėja iš albumėlio turinio, Kniaginino kūrybiniu laikotarpiu itin raiškūs. Jis akivaizdus tiek poetinėje, tiek meninėje kūryboje. Vienas iš V. Slendzinskio pajuokos objektų – kritika. Jai skirtas satyrinis eilėraštis „Kritika“, kuriame šaipomasi iš dabitiškos ir arogantiškos anoniminio kritiko asmenybės, iškeliančios save virš kitų, nors šiaip labai nuobodžios ir ne visuomet gerai susivokiančios:

*Kto to taki?
Jest to człowiek przezwoity.
Niepije wcale okowity,
Zawsze ściśle ogolony,
Według mody ostrzyżony,
A w odzieniu ani pyłku,
Nie zgniecone by na kółku.
Krokiem chodzi wymierzonym,
Z czasem zawsze obliczonym,
Słówka cedzi dość przewlekle,
Póki skończy, znudzi wściekle.⁹*

Čia pat pateikiami dviejų kompozicijų, pavadintų „Teismu“, eskizai pieštuku, datuoti 1865 m. vasario 14 diena. Viename jų pavaizduota į dailininko studiją kritikos vežimėliu, tempiamu trijų ropojančių bitelių, įvažiuojanti Kritiko figūra – nuogas biurokratiškos išvaizdos senis mikelandželiškais raumenimis su pieštuku už ausies, žiūronu prie akies, peiliu rankoje. Tuoj tuoj jis įžiūrės, ką nudobti – sename veide jau matyti pasitenkinimo išraiška. Kritiką lydi išsišiepusi giltinė su dalgiu. Mirtis – neatsiejamas kritikos atributas? Kritiko įsiveržimui priešinasi tik jį aplojantis šunyti. Dailininkas gi nieko nebudamas įnirtingai tapo toliau, nors už molberto tūno kritikui pasiruošęs patalkinti kipšas. Išraiškingo piešinio profiliu pavaizduotoje tapytojo figūroje nesunku išžvelgti autoportretinius V. Slendzinskio bruožus. Kompozicija kupina įtampos ir dramatismo, kuriuos perteikia ne tik charakteringi figūrų judesiai, įstrižainių ritmas bei jų priešprieša, bet ir nervingos, skubrios piešinio linijos. Net ir tokiam nedideliame eskize autorius sugebėjo perteikti nuspėjamo būsimo dviejų priešišku jėgų susidūrimo nuojautą.

Antroji kompozicija, be abejo, sumanyta kaip antroji dipticho dalis, daug statiškesnė. Joje „pasakojama“ tolesnė įvykių eiga. Vietoje galėjusių įvykti grumtynių eskize

vaizduojama pakankamai rami scena. Nors veiksmas vyksta gana suspaustoje erdvėje, kiekvienas personažas turi tarsi apibrėžtą konkretų veiklos lauką. Figūros išdėstytos trikampiu. Kompozicijos centre, kambario viduryje, patogiai ant fortepijono kėdutės įsitaisiusi giltinė. Ji nieko neveikia, tiesiog sėdi sau patenkinta padėties šeimininko poza. Kairėje niekieno netrukdomas kritikas dirba savo niekingą darbą – užėmęs dailininko vietą įnirtingai raižo drobę peiliu. Iš už molberto iškišęs galvą raguotasis pirštu rodo Kritikui, kurią vietą perrėžti. Dailininkas, kurio figūra pavaizduota kiek atokiau kompozicijos dešinėje, užėmė visiškai netikėtą poziciją. Jis, nebudamas Kritiko darbų, ramiai sau ilsisi fotelyje. Nors figūros piešinys gan eskiziškas, jis puikiai perteikia filosofiškai pašaiptą dailininko nuostatą. Jei ne šalia plazdenantis šikšnosparnis – nakties ir mirties palydovas, galėtumei pamanyti, kad dailininkas šypsosi per miegus, lyg nieko nevyktų.

Galime tik spėlioti, ar buvo nutapytos drobės remiantis šiais eskizais, ar šis sumanymas taip ir liko neįgyvendintas. Viena aišku, kad prasminis kompozicijų sumanymas turėjo daug platesnį siekį, nei pašiepti kurį nors konkretų, piktdžiugiškai nusiteikusių V. Slendzinskio kūrybos vertintoją. Tai greičiau vidinių dailininko nuostatų, susiformavusių to meto politinėmis aplinkybėmis, perteikimas. Satyra tarsi įgyja alegorinę prasmę, kur kritikas gali simbolizuoti savo įgaliojimus viršijantį teisėją, sprendžiantį žmonių likimus, o mirtis – visa naikinančią moralinę tuštumą, lydinčią tokių sprendimų beprasmybę. Dailininko pozicija, kurią galima prilyginti posakiui „šuo loja, karavanas eina“, išreiškia filosofišką V. Slendzinskio nusiteikimą, padedantį išvengti dar didesnių konfrontacijų ir kantriai dirbti savo darbą.

Šiandien nebeįmanoma atsekti, ar Kritiko personažas paremtas kokiu nors konkrečiu asmeniu, tačiau kūrybos, veiklos ar gyvenimo pobūdžio puolimo aiškiai būta. Tai liudija ir nusivylimo bei priekaištų kupinos eilutės:

*Błoto nad blotem, prawie wszędzie błoto
Zapomnieliście, co jest czystość
Macie na względzie jedną rzeczywistość
Ją więc mazycie, a na stronie cnota.¹⁰*

V. Slendzinskio satyra kartais įgyja ir politinį atspalvį. Valstybiniame Ermitaže Sankt Peterburge saugomas aliejumi tapytas paveikslas „Katinas, skaitantis laikraštį“. Siužetas iš pirmo žvilgsnio neįmantrus. Lovoje ant aukštų pagalvių guli nusipenėjęs katinas. Vienoje jo letenoje rūkstantis cigaras, kitoje – laikraštis prancūzišku pavadinimu „Journal pour tous – histoire naturelle“¹¹. Šalia ant stalelio – puodelis su kava. Pusryčių idilė. Alegorija labai aiški. Katinas čia pakeitė tingų valdininką, atliekantį savo darbą net neišlipus iš lovos. Šio paveikslas eskizui – atmestam linijiniam piešiniui plunksnele, esančiam Kniaginino albumėlyje, autorius suteikė gilesnę potekstę. Visų pirma sužinome, kad paveikslas herojaus tipažui 1867 m. pozavo katinas Motiejus (lenk. *Mačiuś*). „Kinija Azijoje! Aristokratija, demokratija Europoje“, –

skelbia per visą piešinį išsklaidytas užrašas. Ir apačioje autoriaus reziumė – „Plebėjai“. Užrašą galime perskaityti ir kitaip: „Aristokratija – demokratija. Kinija Azijoje. Europoj – plebėjai“. Paveikslas ir jo eskizas rodo dailininko pritarimą XIX a. paplitusioms pozityvizmo nuostatoms.

V. Slendzinskis nevengė pasišaipyti ir iš savęs. Bent penkis sykius albumėlyje kartojamas pelėdos įvaizdis. Viename iš eskizų pelėdos povyza gerokai primena paties dailininko veido bruožus, įsirežusius atmintin iš garsiojo priešstudijinių laikų portreto. Tai ne šiaip sau portretinis panašumas, o veikiau alegorinio-satyrinio autoportreto bandymas. Išmintingasis V. Slendzinskis žvakės šviesoje skrebina plunksna filosofinį traktatą. Tai arti tiesos, o iš savęs galima ir pasišaipyti išmąstyto aforizmų apmatius pavadinant filosofijos veikalu. Čia priartėjame prie dar vienos lig šiol negirdėtos mums dailininko kūrybos srities – filosofinių apmąstymų, išguldytų to paties albumėlio paskutiniuose lapuose. 88 aforizmai, pavadinti *Maksimomis*, padeda mums dar giliau pažinti vidinį dailininko pasaulį, atskleidžia tvirtas jo moralines nuostatas, kuriomis, anot jo, privalu naudotis bet kokiomis aplinkybėmis, kad išliktum švarus ir siektum tobulumo. Tiesos, dorovės, tobulumo siekimas – neatsiejamas išmintingo žmogaus gyvenimo poreikis.

„Ką gi žmogus gauna iš Sutvėrėjo rankų? Protingą prigimtį. Sutarimas su ta prigimtimi yra jo gyvenimo taisyklė. Pastangos įsitikinti šios taisyklės teisingumu ir taikytis prie jos yra protingo žmogaus tobulėjimo sąlyga,“ – skelbia viena iš V. Slendzinskio maksimų (22). Jo manymu, yra trys išminties laipsniai: „žinoti, kas yra dora, mylėti ją ir būti dorybingu“ (40), „nes pasaulyje yra tik vienas vertingas dalykas. Tai dora“ (52). Todėl dailininkas liepia dieną ir naktį kovoti su savo trūkumais, kad būtume tobulesni ir savo pavyzdžiu galėtume priversti ir kitus būti dorybingesniais, nes „kas ryte išgirdo teisybės balsą, vakare drąsiai galės numirti. Nesigailės to, kad gyveno, ir mirtis jam nebus nemalona“ (26).

Idealistinės nuostatos neleido palūžti dailininkui, ir jo pamokymai atrodo lyg būtų rašyti sau pačiam padrašinti: „Sielos didybė, narsa ir ištvermė nuolatos privalo lydėti žmogų; jų našta yra sunki, bet veikimo horizontai beribiai“ (23); savo, kaip kūrėjo, misijai apmąstyti: „nedelsk atskleisti dalykus, nuo kurių priklauso visuotinė nauda; pasilaikyti tai vien tik sau, reikštų niekinti dorą“ (41).

Bet grįžkime prie meninės V. Slendzinskio kūrybos. Šalia įvairaus žanro figūrinių kompozicijų apmatų albumėlyje kur ne kur aptinkame ir peizažo motyvų. Tai keli sausoki Kniaginino namų fragmentai, piešti iš natūros ir su meile, kruopščiai iš atminties atlikti kaimo vaizdeliai. Vienur – medinės trobos po dideliais kuplių medžių vainikais, stypsantį gandra primenantį šulinio svirtis, vežimų išvažinėtas kelias, miškeliai tolumoje, kitur – už išlakių topolių besislepiantis dvarelis su klasicistinėmis gonkomis. Tokie mieli širdžiai motyvai, niekaip negalintys išsitrinti iš atminties. Lietuva. Tėvynė, atimta daugeliui metų. Tie piešiniai – lyg nepalaujančių minčių atgarsiai, gal kiek

blankesni, nei į eiles suguldyti vokalizuojantys, kartais sentimentaloki vaizdiniai.

Kaip giliai V. Slendzinskis mylėjo Lietuvą, byloja nuoširdaus lyriško eilėraščio eilutės:

*Z królewstwa roślin wybieram lilję,
Z królewstwa ptaków biorę gołębicę,
Nad wszystkie rzeki przenoszę Wilję,
Nad wszystkie źródła – litewską krynice!*¹²

Tėvynės ilgesys toks didžiulis, kad prašoma mėnulio papasakoti, kas dedasi gimtojoje žemėje:

*Księżycu, rozjaśniający ciemnie,
Zaspokuj ciekawość mą!
Wszak igrasz zfalami Wilji i Niemna,
Nateż tam uwagę swą;
Podsluchaj dobrze, co te fale gwarzą,
A potem opowiesz mnie!*¹³

Lietuvos prisiminimai lyg džinas iš atkimšto butelio kartkartėmis netikėtai prasiveržia ir nesuvaldomai auga, plečiasi į neaprėpiamą istorijos sūkurį, kuris didžiuliu debesiu pakyla virš nykaus peizažo – plynos dykynės su kryžiumi – mirties simboliu, tolumoje. Taip galima apibūdinti keistos kompozicijos V. Slendzinskio eskizą, pavadintą „Užgavėnėmis“. Magiškame Užgavėnių rate susikibusios šoka ponų ir ponių, kunigaikščių ir kunigaikštyčių, karžygių, vaidilučių ir lėbautojų figūros. Čia pat įsitaisiusi ir giltinė. Sūkurio viduryje matome ir dailininko bruožus primenantį jaunuolį, apglėbusį ilgaplaukės galvą.

Meilė Lietuvai V. Slendzinskio eilėse dažnai persipina su pirmosios meilės išgyvenimais. Jai, lietuvaitei, skirtas ilgas eilėraštis („Lietuvaitė“), apdainuojantis nuostabų jos „veido ramumą“, keistą ugnį, švytinčią akyse, „graudaus ilgesio išlenktus antakius“, balsą, primenantį „vaidilos liutnios skambesį“ ir vėjyje besiplaikstančias išpintas kasas. Ji, toji lietuvaite, apgaubta „kažkokia paslaptinga praeitimi“, lyg būtų sušildyta aukuro ugnimi, jos kūnas toks nuostabus ir nekaltas, „tarsi išplaukęs iš Mindaugo (!) šaltinių“. Šlovinamas ne tik išorinis grožis, bet ir širdis, „tyresnė už iščias Neries“, siela, „spalvingesnė už pievas žalias“, ir mintys, „sklandančios aukščiau už paukščius“. Eilėraštyje aiškiai vyrauja ikirikščiškos Lietuvos motyvai. Prisimenami Kęstučio, Gedimino, Mindaugo vardai, vaidilos, aukurai. Šis dailininko atvirumas tik dar kartą įrodo, kad ir nemokant tautos kalbos galima jaustis lietuviu.

Romantizuotas Lietuvos praeities įvaizdis dar ne kartą atgims didelėse V. Slendzinskio drobėse senosios Lietuvos istorijos siužetais po poros dešimtmečių, jau sugrįžus į Lietuvą. Bet, o varge, apdainuotoji lietuvaite tikra! Ją Vincentas pažino, mylėjo ir vis dar apie ją tebesvajoja bemiegėmis speiguoto vasario naktimis tolimajame Kniaginine. Tik svajonėms nelemta išsipildyti, nes šioji lietuvaite, kadaise tapusi jam trokštamos moters idealu, seniai jau mirusi:

*Taką Litwinę w swem życiu poznałem,
Taką kochałem, szalenie, z zapalem.
I dotąd marzę, żyję w niej osobie,
W jej ideale! Bo już ona w grobie!..¹⁴*

Meilės tema plėtojama ir kituose V. Slendzinskio eilėraščiuose, bet poezija – ne vienintelė jo literatūrinės kūrybos sritis. Albume pateikiamas ir jo sukurto vokalio teksta, kuriame apdainuojami tapytojo Boleslovo vargai.

Vokalio siužetas gan lėkštas. Dailininkui dirbti trukdo namo, kuriame jis nuomoja kambarį, šeiminiškė ir jos dukra, matyt, turinčios ketinimų tapytojo atžvilgiu. Jos įkyriai kviečia jį pietų ir pusryčių, jam apsimesus negalinčiu paeiti, siunčia tarną pakviesti gydytoją, neša pusryčius jam į lovą, apgadina paveikslą, ir dailininkui baigiasi kantrybė. Jis bėga prie lango ir vaizduoja, kad tuoj nušoks žemyn. Lankytojos nusprendžia, kad tapytojas išprotėjo ir skubiai išsinešdina. Dailininkas nespėja užsirašinti, kai, nugirdęs gaudus, atskuba vienas pažįstamų patikrinti jo dvasinės būsenos. Namo šeiminiškė ta proga surengia balių. Vokalio moralas – pernelyg didelis rūpestis gali išvesti iš proto.

Albumo turinys nesibaigia gyvenimu Kniaginine. Jame tarsi dienoraštyje aprašoma dailininko kelionė iš Kniaginino į Charkovą, kur jam buvo leista apsistoti likusį tremties laiką, taip pat trumpas stabtelėjimas Maskvoje šios kelionės metu.

Kiti du Bialystoke saugomi V. Slendzinskio albumai nėra tokie informatyvūs. Antrajame, užpildytame Charkove, Krokuvoje ir Sumuose, – beveik vieni eskizai, o trečiajame – tik suklijuotos jo paveikslų, skirtų bažnyčioms, nuotraukos.

Gauta 2006 04 10

Parengta 2006 05 15

Nuorodos

¹ J. I. Kraszewski, Sierotka i dzieci litewskie karmiaçe węża – rysunki z obrazów Wincentego Sleńdzińskiego, *Tygodnik ilustrowany*, 1873, Nr 305, 306, s. 209–210; L. Uziębło, Wincenty Sleńdziński. Artysta malarz Wileński, *Tygodnik polski*, 1899, Nr 10, 11; L. Uziębło, Śp. Wincenty Sleńdziński., *Goniec Wileński*, 1909 08 20; Z., Prace śp. Wincentego Sleńdzińskiego. Szczegóły biograficzne, *Goniec Wileński*, 1909 09 03; I. Kołoszyńska, Wincenty Sleńdziński. Niektóre materiały do biografii artysty, *Ludomir Sleńdziński. Pamiętnik wystawy*, Warszawa, 1977, s. 233–268;

² Białystok, *Muzeum miejskie, Galeria im. Sleńdzińskich*, Inv. Nr. D/652/125 (I)

³ „Viltys, gerumai, sapnai apgaulingi“ (lenk. k.)

⁴ „Tikėjimo tvirto, ne abejonių
Šiandien man reikia,
O mano kančios tiktai užgrūdins –
Valia sutrupins skausmo erškėčius,
Tvirtai laikysiuos, ko užsibrėžiau.

Ir neišgąsdins vėjo staugimas!!...
Šventai tikėdamas tvirtumu laivo,
Vis vien priplauksiu ir šlovės uostą!!...“ (lenk. k.)

⁵ „Esu aš nublokštas į ašarų pakalnę
Be jokių priemonių pasiekti tikslą
Tvirta valia, su amžiaus viltimis
Kentėti ir svajot beliko tau, bastūne“
(lenk. k., Iš eilėraščio „Esu aš nublokštas...“)

⁶ „O abejonės – tai baisios rūdys, nagus kai suleidžia,
Naikina viską: protą ir širdį, įgimtą būdą“
(lenk. k., Iš eilėraščio „Jeigu galėčiau...“).

⁷ „Mano vargše lyra, prabilk pagaliau!
Sunku gyvent tapytojui šioj žemėj!
Kai mintys miega, o praeitis tyli,
Gyvenimas niūrus ir nežinai, kas laukia.
Ach! Tai siaubinga! Uždainuok greičiau!
Sunku gyvent tapytojui šioj žemėj!“
(lenk. k., Iš eilėraščio „Mano vargše lyra...“)

⁸ „Medy įkalinta švino gyslele,
Žvelgi į mane prašančia akimi.
Rodos, įkalbinėji, paimki mane! – ir akimirka
Žaismo užlies tave svajonių upe“.
(lenk. k., Iš eilėraščio „Medy įkalinta...“)

⁹ „Kas jis toks?
Žmogus eilinis.
Negeria visai krūminės,
Visad glotniai nusiskutęs,
Pagal madą apskirpęs.
Ant jo rūbų nėra dulkelės,
O ant kelnų nėra raukšlės.
Pamatuotais vaikšto žingsniais,
Laiką visad apskaičiavęs
Kalba ištęstai, reikšmingai,
O kai baigia, pabundi.“ (lenk. k.)

¹⁰ „Purvas ir purvas, visur tik purvas.
Jūs jau pamiršot, kas tai švara.
Vien realybė jaudina jus,
Ją išpažįstat, o nuošaly dora“.
(lenk. k., Iš eilėraščio „Peronas“)

¹¹ „Laikraštis visiems – gamtos pažinimas“ (pranc. k.)

¹² „Iš gėlių karalystės renkuosi leliją,
Iš paukščių gausybės paimčiau balandę,
Iš upių visų aš pašlovinčiau Nerį,
O iš šaltinių – lietuvišką versmę!“
(lenk. k., Iš eilėraščio „Iš gėlių karalystės...“)

¹³ „Mėnuli, išblaškantis sutemas,
Patenkink mano smalsumą!
Kai žaidi Neries ir Nemuno bangomis,
Išiklausyk gerai, ką jos šneka,
O paskui papasakok man.“
(lenk. k., Iš eilėraščio „Mėnuliui“)

¹⁴ „Lietuvaitę tokią gyvenime pažinau,
Tokią karštai ir aistringai mylėjau,
Lig šiol svajoju ir ja gyvenu,
Jos idealu! Nes jos nebėra jau!..“
(lenk. k., Iš eilėraščio „Lietuvaitė“)

Jolanta Širkaitė

**WINCENY SLEŃDZIŃSKI'S SCRAPBOOK FROM
THE EXILE PERIOD**

S u m m a r y

This article analyses a book of sketches and notes made by the artist Winceny Sleńdziński, which is currently preserved at the Sleńdziński Gallery of the Białystok Municipal Museum. This source is unique in that along with sketches and drawings it contains interesting written material revealing Sleńdziński's literary

experiments, a previously unknown side of the artist's personality. These include poems, vaudevilles, and thoughts on human existence. The scrapbook was filled during the period of the artist's exile in Kniagin (a town in the Nizhniy Novgorod province), therefore the drawings and compositional sketches it contains help revealing tendencies in his creative work in exile. Several pages dedicated to the description of his trip from Kniagin to Kharkov, where Sleńdziński was allowed to stay for the rest of the exile period, illustrate a short but interesting period of his life. In presenting the source the author focuses on Sleńdziński's creative period in Kniagin.